

شبکه حمایت های اجتماعی در مواجهه با بحران های جامعه مبتنی بر تعالیر امام رضا علیه السلام

مرضیه شریفی^۱

چکیده

فقر، پدیده ای است که بطور فزاینده ای توجه محققان و نهادهای اجتماعی را به خود جلب کرده است. در این مطالعه، با استفاده از روش تحقیق کتابخانه ای، به مرور انواع حمایت اجتماعی و تأثیرات آن بر سلامت و بهزیستی فرد و جامعه به ویژه مقابله با فقر پرداخته شده و سپس سیره کلامی و عملی امام رضا علیه السلام در این حوزه بررسی گردیده است. یافته ها نشان می دهد که مبحث حمایت اجتماعی در آموزه های رضوی مورد توجه خاصی قرار داشته و امام علیه السلام توصیه های مؤکدی در این زمینه ارائه نموده و در سیره عملی خود نیز جایگاه خاصی برای آن قائل بوده اند. همچنین سیره امام رضا علیه السلام علاوه بر پوشش دادن انواع حمایت اجتماعی (ابزاری، هیجانی و اطلاعاتی) نوع دیگری از حمایت اجتماعی تحت عنوان حمایت معنوی را نیز شامل گردیده و نیز به مباحثی در زمینه حفظ کرامت انسانی در فرایند حمایت اجتماعی، وظیفه دریافت کننده حمایت اجتماعی و ضرورت آموزش حمایت اجتماعی به کودکان نیز پرداخته اند. بر همین اساس و با توجه به نقش حیاتی حمایت اجتماعی در مقابله با وضعیت های فشارزا به ویژه حمایت از اقصای آسیب پذیر - می توان از آموزه های گرانقدر امام رضا علیه السلام در تبیین جایگاه حمایت اجتماعی و گسترش آن در جامعه به عنوان راهبرد مقابله با فقر و پیشگیری از آسیب های آن استفاده نمود.

کلیدواژه ها: سیره رضوی، حمایت اجتماعی، فقر، آسیب های اجتماعی

۱. دکترای مشاوره خانواده، استادیار دانشگاه معارف قرآن و عترت علیهم السلام، دانشکده علوم تربیتی و روان شناسی اسلامی، اصفهان

مقدمه

از جمله پدیده های پیچیده در شکل گیری موقعیت های مختلف مثبت و منفی در جامعه، موضوع فقر است. فشار روانشناختی مزمن به عنوان مکانیسم اصلی شناخته شده است که از طریق آن فقر، تأثیرات منفی بر کودکان و بزرگسالان دارد. استرس مداوم مرتبط با فقر، فرسایش و تحلیل مداوم جسمی، بدتنظیمی و آسیب به سیستم فیزیولوژیکی پاسخ به استرس و نیز کاهش منابع شناختی و روانشناختی برای مقابله با استرس را ایجاد می کند. (کان و پرلین، ۲۰۰۶؛ آلمدیا^۱ و همکاران، ۲۰۰۵)

مسئله اقتصاد و مقابله با فقر به عنوان یکی از مهم ترین مسائل زندگی بشری همواره از برنامه های اقتصادی اسلام بوده است. در این راستا، امام رضا علیه السلام نیز در طرح مسائل گوناگون حیات و سعادت انسان، بر خورداری از یک سطح زندگی معقول و صحیح که با استعداد های مادی و معنوی و تکامل فردی و اجتماعی انسان تناسب دارد را لازم می داند. در واقع فقر و تهیدستی، با اندیشه های متعالی امام رضا علیه السلام به کلی ناسازگار است. (حکیمی، ۱۳۸۱) موضع گیری امام رضا علیه السلام در برابر فقر و توصیه های متعدد ایشان به تلاش در جهت تأمین معاش خانواده نشانگر اهمیت این مسأله در حفظ بقا و بهزیستی روانی و اجتماعی فرد و خانواده است. (ابن بابویه، ۱۴۱۳، ج ۲، ص ۸۶؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۴۴۲؛ ابن بابویه، ۱۳۷۲؛ ج ۲، ص ۳۱۳)

فقر و محرومیت پدیده هایی چند بُعدی هستند لذا درک و مقابله با آنها دشوار است. مطالعات مختلف در بررسی شاخص های فقر، علاوه بر بُعد اقتصادی - کمبود درآمد یا دارایی ها- بر ابعاد فیزیولوژیکی و اجتماعی آن نیز تمرکز نموده اند. برای مثال مطالعات متعددی بر اینکه چگونه سرمایه اجتماعی ضعیف، حس فقدان کنترل، ادراک و بازنمایی های دیگران ممکن است بخشی از وضعیت فقر باشند، تمرکز نموده اند. (نوریکا و ریسوتو^۲، ۲۰۱۲؛ جین و کام^۳، ۲۰۱۴)

فشارهای مختص فقر^۴ شامل مواجهه مزمن با خشونت، همسایگان مصرف کننده مواد، بیکاری، اقامتگاه های پر جمعیت، کار بی ثبات، روابط بین فردی آشفته و تبعیض وابسته

۱. Almeida

۲. Norcia & Rissotto

۳. Jain and Com

۴. Poverty-specific stressors

به محل اقامت می شود. (واکوانت^۱، ۲۰۰۷) فشارزاهای حاد نیز ممکن است شامل فقره های مکرر قربانی شدن به وسیله خشونت، بحران های اقتصادی خانواده و صدمات ناشی از تصادفات و بیماری ها گردد (دوهان^۲، ۲۰۰۳) البته فشارزاهای مختص فقر، به طور مداوم با وضعیت سلامتی پایین مرتبط هستند. (ساند کوئیست^۳ و همکاران، ۲۰۰۶) چنانچه نیازهای اولیه به موقع، متعادل و صحیح پاسخ داده شود مصونیت روانی فرد تأمین می گردد؛ در غیر این صورت باید در انتظار مواجهه وی با مشکلات و دشواری های روحی - روانی و رفتارهایی نابهنجار و غیرطبیعی بود. (شرفی، ۱۳۹۱)

امام رضا علیه السلام در توصیف اهمیت رسیدگی به نیازهای معیشتی افراد به ویژه کودکان، با اشاره به علت حرمت مال یتیم فرموده اند:

«إِذَا أَكَلَ مَالِ الْيَتِيمِ ظَلَمًا فَقَدْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِهِ إِذِ الْيَتِيمُ غَيْرُ مُسْتَعْنٍ... فَإِذَا أَكَلَ مَالَهُ فَكَأَنَّهُ قَدْ قَتَلَهُ وَ صَيَّرَهُ إِلَى الْفَقْرِ وَالْفَاقَةِ فَفِي تَحْرِيمِ مَالِ الْيَتِيمِ اسْتِبْقَاءُ الْيَتِيمِ وَ اسْتِقْلَالُهُ بِنَفْسِهِ؛ هرگاه کسی از روی ستم مال یتیم را بخورد، بر کشتن او کمک کرده است زیرا یتیم مستغنی نیست... از این رو وقتی کسی مالش را بخورد گویا او را کشته و او را به فقر و فاقه انداخته است بنابراین در تحریم مال یتیم، بقای یتیم و استقلال اوست.» (ابن بابویه، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۴۸۰)

به دلیل اهمیت مقابله با فقر در حفظ سلامت و بهزیستی افراد جامعه، بررسی عواملی که به فقر دامن زده و یا بالعکس به فرد اجازه گریز از فقر را می دهند، در فراهم کردن شبکه های حمایتی مناسب کمک می کند. مطالعات در این زمینه نشان داده اند که درآمد پایین و محرومیت اقتصادی علاوه بر عواملی همچون مهاجرت، نژاد، قومیت، جنسیت، سن، معلولیت، به شدت تحت تأثیر محدودیت در دسترس پذیری حمایت اجتماعی قرار دارد. (انگل^۴ و همکاران، ۲۰۱۴؛ گراهام^۵، ۲۰۱۲) بر همین اساس، در این جستار با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی ابتدا به مرور تأثیر حمایت اجتماعی بر سلامت و بهزیستی فرد و جامعه و به ویژه مقابله با فقر پرداخته شده و سپس سیره کلامی و عملی امام رضا علیه السلام در این حوزه مورد بررسی قرار گرفته است.

۱. Wacquant
 ۲. Dohan
 ۳. Sundquist
 ۴. Engel
 ۵. Graham

۱. حمایت اجتماعی

یکی از مهم ترین شبکه های حمایتی، شامل فراهم کردن تدارکات ابزاری یا ابزاری^۱ به وسیله جامعه، شبکه های اجتماعی و دوستان مطمئن - چه به صورت ادراک شده و چه واقعی است- یعنی: حمایت اجتماعی.^۲ (نوریکا و ریسوتو ۲۰۱۴) حمایت اجتماعی را به عنوان «تبادل منابع بین حداقل دو نفر به قصد ارتقای بهزیستی دریافت کننده» تعریف کرده اند. حمایت اجتماعی، تبادلات بین فردی در بین اعضای شبکه اجتماعی است که برای فرد مفید و سودمند شناخته می شود. هوگان^۳ و همکاران، (۲۰۰۲) همچنین منابع حمایت اجتماعی شامل ارتباط های اجتماعی رسمی و غیررسمی است که اعضای خانواده و دوستان از منابع اصلی آن به شمار می روند. (کالینز^۴، ۲۰۰۳) حمایت اجتماعی به طرق مختلفی مفهوم سازی می شود مثلاً باور فرد به این که در زمان نیاز، حمایت کافی در دسترس او خواهد بود؛ یعنی در قالب جاگیری اجتماعی (وجود دیگری که فرد می تواند روی آنها حساب کند) و حمایت اجتماعی نمایش داده شده (کاری که دیگران عیناً برای حمایت از فرد انجام می دهند). (ابرر و گوری^۵، ۲۰۱۰)

۱-۱. انواع حمایت اجتماعی

حمایت اجتماعی را می توان به عنوان جنبه کارکردی هر رابطه اجتماعی در نظر گرفت که شامل کمک و حمایت ارائه شده از دیگران است. (اوفر، ۲۰۱۲) منابع حمایت اجتماعی رسمی از متخصصان و مددکاران سازمان های اجتماعی، و منابع غیر رسمی از خانواده، دوستان و همسایگان تشکیل شده است. (تایلور^۶ و همکاران، ۲۰۱۳) سارافینو^۷ (۱۹۹۸) با جمع بندی نظرات برخی پژوهشگران به دسته بندی حمایت اجتماعی در «پنج مقوله حمایت عاطفی، حمایت ارزشیابانه، حمایت ابزاری یا ملموس، حمایت اطلاعاتی و حمایت شبکه ای» پرداخته است. درنتا^۸ و همکاران (۲۰۰۶) حمایت اجتماعی را به سه

۱. expressive
۲. Social Support
۳. Hogan
۴. Collins
۵. Abrar & Ghouri
۶. Taylor
۷. Sarafino
۸. Drentea

دسته حمایت عاطفی، ابزاری و اطلاعاتی تقسیم بندی کرده اند. در مجموع، رایج ترین انواع حمایت اجتماعی که توسط پژوهشگران معرفی شده و در تحقیقات متعددی مورد بررسی قرار گرفته شامل سه مقوله حمایت اجتماعی عاطفی، ابزاری و اطلاعاتی است: «حمایت اجتماعی عاطفی» به معنی در دسترس داشتن فردی برای تکیه کردن و اعتماد داشتن به وی در هنگام نیاز است. (درنتا و همکاران، ۲۰۰۶)

این نوع حمایت، دربردارنده احساس همدلی، مراقبت، توجه و علاقه است و شخص را به داشتن احساس راحتی و آسایش، اطمینان، تعهد داشتن و مورد محبت قرار گرفتن به هنگام فشار و تنش تجهیز می نماید. (سارافینو، ۱۹۹۸؛ به نقل از ریاحی و همکاران، ۱۳۸۹) «حمایت اجتماعی ابزاری» به کمک های مادی عینی و واقعی دریافت شده از طرف دیگران اطلاق می گردد و به شخص کمک می کند تا نیازهای روزانه خود را تأمین نماید و شامل عناصری از کمک های مادی و عینی نظیر پول قرض دادن می شود. «حمایت اجتماعی اطلاعاتی» به دستیابی اطلاعات ضروری از طریق تعامل های اجتماعی با دیگران، دادن توصیه ها، جهت گیری ها، پیشنهاد یا بازخورد به یک فرد راجع به چگونگی عملکردش تعبیر می شود. (سارافینو، ۱۹۹۸؛ به نقل از ریاحی و همکاران، ۱۳۸۹)

۲-۱. مکانیزم های تأثیر حمایت اجتماعی

حمایت اجتماعی می تواند تأثیرات محرک های فشارزا بر سیستم ایمنی بدن را کاهش دهد. (ولمن و گولیا، ۱۹۹۹؛ به نقل از قدسی، ۱۳۸۳) بدین ترتیب کسانی که از حمایت اجتماعی بالاتری برخوردارند، سیستم ایمنی بدنشان نیز قویتر بوده و در نتیجه دیرتر بیمار شده و در صورت ابتلا به بیماری، زودتر بهبود می یابند. (علی پور، ۱۳۸۵) درحالی که انزوای اجتماعی یا فقدان حمایت اجتماعی یک عامل خطر مستقل برای بیماری های قلبی و دیگر اختلالات جسمی و فیزیولوژیکی مانند سردرد عصبی، ناراحتی های گوارشی، از بین رفتن اشتها، افزایش فعالیت غده آدرنال، افزایش سطح کلسترول و اوره خون، بالا رفتن فشار خون، ناراحتی های قلبی-عروقی و افزایش احتمال مرگ و میر عمومی محسوب می گردد. (شفیعی قهفرخی، ۱۳۷۳)

سطوح بالاتر حمایت اجتماعی با سطح پایین تر افسردگی و اضطراب مرتبط است و به

عنوان سپری در برابر استرس عمل می کند. (لاندمن^۱ و همکاران، ۲۰۰۵) چنین مداخله ای ممکن است منجر شود به: (۱) تغییر دادن اثر موقعیت مشکل ساز (یعنی فراهم کردن راه حل عملی خاص)، (۲) کمک کردن به شخص برای تغییر معنایی که به این موقعیت اسناد می کند و (۳) تعدیل و اصلاح پاسخ هیجانی شخص به استرس. در همین زمینه هوگان و همکاران (۲۰۰۲) و رودس^۲ (۲۰۰۴) پیشنهاد می کنند که خانواده یا دوستان حمایتگر بر وضعیت سلامت افراد و سرعت بهبودی آنان تأثیر مثبتی دارند که هم به طور مستقیم و هم غیر مستقیم از طریق برخی مکانیسم های شناختی، راهبردهای مقابله ای و رفتارهای سلامتی اتفاق می افتد.

افرادی که شبکه های اجتماعی خود را در زمان نیاز واقعا حمایتگر ادراک می کنند، در پاسخ به عوامل فشارزا سطوح پایین تر پریشانی و نشانگان افسردگی نشان می دهند (کوهن^۳، ۲۰۰۴). در واقع، حمایت اجتماعی ادراک شده به عنوان شاخصی از وضعیت روانشناختی فرد عمل می کند. (باریرا و گاریسون-جونز^۴، ۱۹۹۲؛ لیائو^۵ و همکاران، ۲۰۲۳) ادراک داشتن حامی، احساس کلی امنیت و بهبودی فرد را افزایش می دهد. (مورفی^۶ و همکاران، ۲۰۱۰) مطالعه همتی و همکاران (۱۹۹۲) نشان داد که هرچه زنان سرپرست خانوار از حمایت بالاتری برخوردار باشند، متناسب با آن از سلامت اجتماعی بالاتری برخوردارند. به طور کلی، بسیاری از پژوهشگران، حمایت اجتماعی را یکی از مهمترین عوامل پیش بینی کننده سلامت جسمانی و روانشناختی افراد از کودکی تا بزرگسالی می دانند.

۳-۱. تأثیر حمایت اجتماعی بر بهزیستی اقشار آسیب پذیر

حمایت اجتماعی از طرف خانواده، مذهب، جامعه به عنوان راه مقابله با فقر توصیف شده است. (سیلوا^۷ و همکاران، ۲۰۱۹) مطالعه نوریکا و ریسوتو (۲۰۱۴) نشان داد که بین احساس ایمنی در سایه شبکه حمایتگر و نگرش فرد نسبت به فقر رابطه وجود دارد. در

۱. Landman

۲. Rhodes

۳. Cohen

۴. Barrera & Garrison-Jones

۵. Liao

۶. Murphy

۷. Silva

این مطالعه، پاسخ دهندگانی که پشتیبانی کمی از دیگران ادراک می کردند، فقر را به عنوان یک وضعیت مزمن در نظر می گرفتند؛ در مقابل، ارزیابی فقر به عنوان وضعیتی گذرا و قابل حل، در بین افرادی شایع تر بود که احساس حمایت شدن یا توانایی حساب کردن بر منابع دوستان و خانواده را گزارش کرده بودند. پژوهش استاک^۱ (۱۹۷۴؛ به نقل از بریتکروز^۲ و همکاران، ۲۰۱۰) نیز نشان داد که چگونه زنان سیاه پوست، زندگی روزانه شان را از طریق مبادله منابع، دارایی ها و خدمات محدود از قبیل مبلمان جدید، مراقبت از کودک، اقامتگاه و غذا با خویشاوندان اصلی و سببی خود اداره می کنند.

در مطالعه استاک، مادران تنهایی که درآمد پایینی داشتند به خانواده خود و دیگران برای محبت و راهنمایی، هدایای مالی یا دریافت قرض برای پرداخت کرایه خانه یا خرید غذا، مراقبت از کودک و همچنین خدمات برنامه های اجتماعی و حمایت درآمدی از طرف دولت متکی بودند و این حمایت ابزاری و ابرازی از طرف خانواده و جامعه غالب اوقات نقصان درآمد ماهانه آنها را جبران می کرد. البته کیفیت شبکه های اجتماعی ممکن است برای افراد فقیر متفاوت باشد، چرا که شبکه های اجتماعی افراد فقیر، نسبتا کوچک، منزوی شده و متشکل از افراد دیگری به همان اندازه فقیر است (کاتل^۳، ۲۰۰۱) که این می تواند قدرت حمایتگری آنها را کاهش دهد. یکطرفه بودن به معنای عدم توازن بین دادن و گرفتن حمایت اجتماعی، در گروه های با درآمد پایین، شایع است که فی نفسه می تواند یک منبع مهم استرس باشد (نیومن^۴، ۲۰۰۶). در واقع چون شبکه های اجتماعی محرومان شامل دیگر محرومانی می شود که آنها نیز تخلیه منابع شده اند، ممکن است میزان محافظت کنندگی آنها در برابر تأثیرات مضر استرس بر سلامتی را تحت تأثیر قرار دهد. به عبارت دیگر، اگرچه افراد حاشیه نشین و کم درآمد، پیوندهای اجتماعی محکمی را با افراد دیگری از خویشاوندان و همسایگان خود شکل می دهند، ولی این شبکه اجتماعی بار حمایتی ضعیفی برای آنان دارد.

از طرف دیگر، فقر می تواند حمایت های خانوادگی و اجتماعی را مختل کند (پاورس^۵ و همکاران، ۲۰۱۳) به ویژه اینکه حمایت اجتماعی غالبا مفهومی دوطرفه در

۱. Stack
۲. Breitreuz
۳. Cattell
۴. Newman
۵. Powers

نظر گرفته می شود و تقاضاهای افراطی افراد نیازمند برای دریافت حمایت ابزاری و عدم حمایت متقابل از دیگران (به دلیل فقدان منابع) منجر به کنار گذاشته شدن آنها از شبکه اجتماعی ایشان می گردد. (آفر^۱، ۲۰۱۲) بنابراین ارائه حمایت اجتماعی به اقشار آسیب پذیر نباید به دیگر افراد این قشر محدود گردد بلکه این حمایت ابزاری و ابزاری دریافت شده از طرف جامعه بزرگتر است که برای بقای خانواده های کم درآمد ضروری می باشد. افرادی که احساس می کنند می توانند به حمایت اخلاقی یا مادی دوستان و خانواده هایشان تکیه کنند، در برابر آسیب های ناشی از فقر، تاب آوری بهتری نشان می دهند و امید بیشتری به گذار از آن وضعیت دارند. (نوریکا و روسیتو، ۲۰۱۴)

۲. حمایت اجتماعی در آموزه های رضوی

آموزه های دینی بر حفظ و توسعه روابط اجتماعی، باخبر بودن از حال یکدیگر و مساعدت و پشتیبانی افراد جامعه تأکید بسیاری داشته و بسیاری از دستورات، احکام و برنامه های اسلام جنبه اجتماعی دارد. دستورات گسترده و احکام همه جانبه اسلام در همه شئون جامعه بشری، اعم از اجتماعی، سیاسی، قضایی، جزایی و امور مربوط به نظارت اجتماعی یعنی امر به معروف و نهی از منکر و تحریص و تشویق به تحکیم و تنظیم روابط اجتماعی از راه دوستی، تعاون، انفاق، قضای حوائج و صدها دستور اجتماعی دیگر نشان دهنده اهمیت جامعه و روابط اجتماعی در این دین است. (طباطبایی، ۱۳۸۲، ص ۲۵)

سیره کلامی و عملی امام رضا علیه السلام نیز مملو از توصیه ها و اقدامات عملی ایشان در راستای ارزشمندسازی حمایت اجتماعی چه در قالب تشویق به صله رحم و چه دعوت به رسیدگی به احوال دیگر افراد جامعه است. از منظر ایشان فردی که زندگی خود را از جامعه جدا دانسته و فقط به فکر تأمین حوائج خود باشد «بدترین» سبک زندگی را اتخاذ نموده است. چنانچه به علی بن شعیب فرمودند:

«يَا عَلِيُّ مَنْ أَحْسَنُ النَّاسِ مَعَاشًا قُلْتُ أَنْتَ يَا سَيِّدِي أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا عَلِيُّ مَنْ حَسَنَ مَعَاشٍ غَيْرِهِ فِي مَعَاشِهِ يَا عَلِيُّ مَنْ أَسْوَأَ النَّاسِ مَعَاشًا قُلْتُ أَنْتَ أَعْلَمُ قَالَ مَنْ لَمْ يُعِشْ غَيْرَهُ فِي مَعَاشِهِ؛

ای علی! بهترین زندگی را چه کسی دارد؟ عرض کرد: سرورم شما بهتر از من می دانید.

حضرت می فرمایند: ای علی! کسی که زندگی دیگری در زندگی او خوش باشد. سپس فرمودند: ای علی! بدترین زندگی را چه کسی دارد؟ عرض کرد: شما بهتر می دانید. فرمود: کسی که دیگری را در زندگی خود شریک نگرداند.» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۳۵۴)

۱-۲. ضرورت حمایت اجتماعی در سیره رضوی

در سیره امام رضا علیه السلام می توان سطوح مختلف حمایت اجتماعی را مشاهده نمود. امام رضا علیه السلام حمایت اجتماعی را در سطوح مختلف روابط اجتماعی از نزدیک ترین (خانواده) تا دورترین افراد (همنوعان) مورد توجه قرار داده اند. در اولین سطح حمایت اجتماعی، توصیه های اسلام به حفظ رابطه با خویشاوندان در قالب تعلقات و روابط اجتماعی، حمایت خانوادگی، مساعدت های مالی، عاطفی و مشاوره ای در خانواده به طور عمیق و دقیق در منابع دینی در قالب مفهوم «صله رحم» مطرح شده است (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۸۲).

در واقع یکی از مؤلفه های کلیدی و برجسته سبک زندگی دینی در حوزه ارتباطات انسانی، ارتباط با خویشان و بستگان و بر اساس برخی دیدگاه ها اعم از مؤمنین و غیر مؤمنین است که در منابع دینی از آن به صله رحم تعبیر شده است (شرف الدین، ۱۳۹۴). پرورش صله رحم از مهمترین راهبردهای تربیتی در سبک زندگی اسلامی است و در ایجاد همبستگی خویشاوندی و اصلاح اجتماعی نقش مهمی ایفا می کند (فقیهی و همکاران، ۱۳۹۲). در واقع، کسانی که آزمون صله رحم را با موفقیت پشت سر می گذارند، قادر خواهند بود در گستره ای وسیع تر که همان ارتباط با دیگر مردم جامعه است نیز بیشتر موفق باشند. (شرفی، ۱۳۹۱)

امام رضا علیه السلام صله رحم را عامل افزایش عمر و روزی معرفی نموده و بر انجام آن حتی با کوچکترین حد ارتباط تأکید دارند. چنانچه فرموده اند: «مَنْ سَرَّهُ أَنْ يُسَالَهُ فِي عُمَرِهِ وَيُوسَعَ لَهُ فِي رِزْقِهِ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ وَ لِيَصِلْ رَحِمَهُ؛ کسی که می خواهد عمرش طولانی و روزی اش افزون شود، باید صله رحم به جای آورد» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲، ص ۴۴)

و «صِلْ رَحِمَكَ وَلَوْ بِبَشْرَةٍ مِنَ الْمَاءِ وَأَفْضَلُ مَا تُوصَلُ بِهِ الرَّحِمُ كَفُّ الْأَذَى؛ صله رحم

کنید اگرچه با جرعه ای آب باشد، و بهترین صله رحم خودداری از آزار خویشاوندان است» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۴۴).

پژوهش های متعددی بر این واقعیت تأکید نموده اند که نیاز به روابط با افراد کلیدی یک نیاز زیست شناختی است و عدم ارضای آن منجر به آشفتگی روانی می گردد. همچنین حمایت متقابل درون خانوادگی با عزت نفس و احساس کفایت بالاتر و افسردگی پایین تر ارتباط دارد. روابط حمایتگر خانوادگی موجب احساس اطمینان، حمایت و امنیت شده (تأمین نیازهای اساسی) و در نتیجه سلامت روانی و طولانی شدن عمر را به همراه دارد. (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۸۲) در تعالیم دینی فواید بسیاری برای صله رحم ذکر شده که از آن جمله می توان به «یادگیری رفتارهای شایسته، رشد روحیه حمایت اجتماعی و تعاون، افزایش عواطف انسانی، کمک به سلامت روانی ارحام، ارتقای سطح امید به زندگی و طولانی شدن عمر، زیاد شدن روزی، دفع بلاها و پاکیزه شدن اعمال و رشد معنوی» اشاره نمود. امام رضا علیه السلام رحم آل محمد و ائمه و مؤمنان را مورد تأکید قرار داده و آنها را مصداق آیه «وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحَامَ...» (نساء/۱) دانسته و پیامد آن را برای کسانی که صله رحم را انجام می دهند اتصال و قرب به خدا دانسته اند. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۱۲۹)

«إِنَّ رَحِمَ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ لَمُعَلَّقَةٌ بِالْعَرْشِ تَقُولُ اللَّهُمَّ صَلِّ مِنْ وَصَلْتَنِي وَ أَقْطَعْ مِنْ قَطْعَتِي ثُمَّ هِيَ جَارِيَةٌ بَعْدَهَا فِي أَرْحَامِ الْمُؤْمِنِينَ ثُمَّ تَلَاهُ هَذِهِ الْآيَةَ وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَ الْأَرْحَامَ»

ایشان در بیان اهمیت و جایگاه صله رحم آن را همتراز با تقوای الهی توصیف نموده و فرموده اند: «خداوند متعال امر به تقوای الهی و پرهیز از معصیت خدا کرد، همراه با صله ارحام؛ پس اگر کسی با خویشان پیوند نداشته باشد تقوای الهی را به جای نیاورده است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۲۵۸).

آموزه های دینی از محدوده صله رحم فراتر رفته و مسلمانان را در برابر همه اعضای جامعه اسلامی و انسانی و به ویژه نیازمندان جامعه مسؤل می داند. امام رضا علیه السلام به منظور تشویق افراد برای حمایت از نیازمندان فرموده اند:

«علم الله عزّ وجلّ ...، فَجَعَلَ لَهُمُ السَّبِيلَ إِلَى الْجَنَّةِ بِإِطْعَامِ الطَّعَامِ؛ خَدَاوَنَد جَلِّ وَ أَعْلَى إِطْعَامِ وَ سِيرَ گَرْدَانِیْدَن اَفْرَادِ رَا وَسِیْلَه اِی وَرُود بَه بَهْشْتِ قَرَار دَادَه اَسْت» (مجلسی، ج ۴۹،

ص ۹۷، ح ۱۱). همچنین ایشان به منظور ایجاد یگانگی و اخوت در جامعه، برقراری روابط با دیگر مؤمنان را به نوعی «برادری در راه خدا» تعبیر نموده و فرموده اند: «مَنْ اسْتَفَادَ أَخَا فِي اللَّهِ فَقَدْ اسْتَفَادَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ؛ هر کس به خاطر خداوند برادری به دست آورد خانه ای در بهشت به دست آورده است» (ابن بابویه، ۱۴۰۲، ص ۱۵۱) و «الْمُؤْمِنُ أَخُو الْمُؤْمِنِ لِأَبِيهِ وَ أُمِّهِ أَبُوهُ التُّورُ وَ أُمُّهُ الرَّحْمَةُ وَ إِنَّمَا يَنْظُرُ بِذَلِكَ التُّورِ الَّذِي خُلِقَ مِنْهُ؛ بدانید که مؤمن برادر مؤمن است، همانند این که از یک پدر و مادر باشند. پدرشان نور (ایمان) و مادرشان مهربانی است. همانا با نور (ایمان و فطرت الهی) که آفریده شده اند می بینند.» (صفار، ۱۳۸۱، ص ۹۹)

بدیهی است که توصیف یک رابطه اجتماعی به «برادری» می تواند از یک طرف تأثیرات روانی مفیدی به دنبال داشته و افراد را نسبت به وضعیت یکدیگر حساس نماید و از طرف دیگر این قبیل روابط را نیز در دایره شمول «صله رحم» قرار داده و فرد را نسبت به آن دارای مسؤلیت قلمداد کند. چنانچه از امام رضا علیه السلام نقل شده:

«اعلموا أنكم لم تشكروا الله بشيء بعد الإيمان بالله و رسوله و بعد الاعتراف بحقوق أولياء الله من آل محمد أحب إليكم في الله من معاوتكم لإخوانكم المؤمنين على دنياهم؛ بدانید که بعد از ایمان به خدا و بعد از اعتراف به حقوق اولیاء الله از آل محمد رسول الله علیهم السلام، هیچ شکری نزد خدا خوشایندتر از این نیست که برادران مؤمن خود را در امور دنیایشان یاری رسانید.» (قطب الدین راوندی، ۱۴۰۹، ج ۲، ص ۶۵۸) همچنین علی عقبه از حضرت رضا علیه السلام از ابی جعفر نقل می کند که حضرت می فرمایند:

«يا إسماعيلُ أرأيتَ فيما قبلكم إذا كان الرجلُ ليس له رداءٌ و عند بعض إخوانه فضلٌ رداءٍ يطرحه عليه حتى يصيب رداءً فقلت لا قال فإذا كان له إزارٌ يرسل إلى بعض إخوانه بإزاره حتى يصيب إزاراً فقلت لا فصرَبَ بيده على فخذِه ثم قال ما هؤلاء يا خوه؛

ای اسماعیل! آیا دیدی پیش روی شما مردی از شماها دارای ردا نیست و پاره ای از برادران دینی او ردایی زیادی بر ردای خود دارند، حاضر است آن را بردوش او بیفکند تا او نیز دارای ردا شود؟. گفتم خیر. حضرت فرمود: اگر چنانچه پیراهنی زیادی بر پیراهن خود داشت آیا حاضر است آن را برای او بفرستد تا او نیز دارای پیراهن شود؟. عرض کردم خیر. پس حضرت دستش را بر ران خود زد و آن گاه فرمودند: اینها برادر محسوب نمی شوند.» (ورام بن ابی فراس، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۸۵)

برنامه های دین برای برآوردن نیازهای عالی روانی و سعادت انسان هاست لیکن ارضا نشدن نیازهای سطح پایین تر و فیزیولوژیک و در واقع، وجود فقر در جامعه می تواند مانعی برای دست یافتن به آنها باشد. به عبارت دیگر، برآوردن نیازهای مادی و سطح پایین، زمینه و بستر مناسبی است برای اینکه فرد به فکر نیازهای والا تر بیفتد و به دنبال تحقق آنها برود. احادیث متعددی به این مضمون وارد شده است که غنا و تأمین معاش کمک خوبی برای تقوای الهی است. (به نقل از موسوی اصل، ۱۳۸۷) امام رضا علیه السلام نیز با تأکید بر نقش برطرف سازی نیازهای مادی در مسیر تعالی معنوی فرموده اند:

«و بدانید که شما به هیچ چیز او را شکر نکنید پس از ایمان به خدا و اعتراف به حقوق اولیاء او از آل محمد پیامبر خدا -صلی الله علیه و آله- که نزد او محبوبتر باشد از یاری رساندن مؤمنین به یکدیگر در امر دنیایشان که محل عبوری است برای آنان تا خود را به بهشت پروردگارشان برسانند، آری هر کس چنین کند (یعنی برادران دینی خود را در امورشان یاری دهد و اعانت نماید و افتاده و بینوایشان را دستگیری کند) بی شک از خاصان خداوند تبارک و تعالی شمرده خواهد شد» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۱۶۹).

بر همین اساس، اسلام دستورات صریحی در زمینه حمایت مادی از نیازمندان وضع نموده (مانند خمس، زکات و زکات فطره) که انجام آن بر هر مسلمان واجد شرایطی

واجب است. حضرت رضا علیه السلام در مورد علت و جوب زکات فرموده اند:

«أَنَّ عَلَّةَ الزَّكَاةِ مِنْ أَجْلِ قُوَّةِ الْفُقَرَاءِ وَ تَحْصِينِ أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى كَلَّفَ أَهْلَ الصَّحَّةِ الْقِيَامَ بِشَأْنِ أَهْلِ الزَّمَانَةِ مِنَ الْبَلْوَى كَمَا قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ لَتَبْلُوَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي أَمْوَالِكُمْ إِخْرَاجَ الزَّكَاةِ وَ فِي أَنْفُسِكُمْ تَوْطِينَ النَّفْسِ عَلَى الصَّبْرِ مَعَ مَا فِي ذَلِكَ مِنْ أَدَاءِ شُكْرِ نِعْمِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الطَّمَعِ فِي الزِّيَادَةِ مَعَ مَا فِيهِ مِنَ الزِّيَادَةِ؛ علت و جوب زکات و سِرِّ آن این است که زکات، قوت و روزی فقرا بوده و اموال اغنیا را حفظ و نگهداری می کند زیرا حق تعالی افراد صحیح و سالم را مکلف کرده که به افراد زمین گیر و افتاده رسیدگی کرده و به امور آنها قیام کنند. چنانچه حق تعالی فرموده: خداوند شما را در اموال و جان هایتان آزمایش می کند، مقصود این است که در اموالتان زکات را باید خارج کنید و در جان هایتان آزمایش این است که: نفس را بر صبر نمودن آماده کنید و شکر نعمت های الهی را ادا کنید و امید داشته باشید که این نعمت ها برایتان افزایش یابد.» (ابن بابویه، ۱۳۸۰، ج ۲، ص ۳۶۹)

۲-۲. انواع حمایت اجتماعی در سیره رضوی

انواع سه گانه حمایت اجتماعی در آموزه های امام رضا علیه السلام نیز قابل مشاهده است؛ به طوری که می توان احادیث و روایات مرتبط با این مقوله را به سه دسته حمایت اجتماعی عاطفی، ابزاری و اطلاعاتی تقسیم نمود.

الف) حمایت اجتماعی عاطفی در سیره رضوی

احادیث مرتبط با این بُعد حمایت اجتماعی عموماً بر ابراز محبت، گشاده رویی و مهرورزی نسبت به دیگر افراد جامعه تأکید دارند. چنانچه از امام رضا علیه السلام نقل شده که فرموده اند: «هر که به روی برادر مؤمن خود لبخند بزند، خداوند برای او پاداشی بنویسد و هر که خداوند برایش حسنه نوشت عذابش نخواهد فرمود.» (ابن بابویه، ۱۴۰۲، ص ۵۳) بدیهی است که در این حدیث شریف، فقط لبخند زدن (به طور تصنعی و گذرا) مورد نظر نبوده، بلکه اشاره اصلی بر پیوندجویی، مهرورزی و مورد محبت قرار دادن حقیقی آنان است، به طوری که احساس امنیت و اطمینان خاطر در آنان به وجود آورد؛ چنانچه امام علیه السلام فرموده اند: «تَزَاوَرُوا تَحَابُّوا وَ تَصَافَحُوا وَ لَا تَخْتَشِمُوا؛

به دیدن یکدیگر بروید تا یکدیگر را دوست بدارید، دست یکدیگر را بفشارید و به هم خشم نگیرید.» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۳۳۸) و «به دیدار یکدیگر بروید تا دوستی شما استوار گردد.» (همو، ص ۳۳۸). در اینجا نیز دیدار با دوستان و دست دادن با یکدیگر در واقع به منظور تحکیم روابط و اعلام آمادگی برای حمایت در زمان نیاز و مقدمه ای برای مراتب بالاتر حمایت اجتماعی است.

در حدیثی دیگر، امام رضا علیه السلام اظهار دوستی و محبت به مردم را نیمی از خرد توصیف نموده اند؛ «التَّوَدُّدُ إِلَى النَّاسِ نِصْفُ الْعُقُلِ» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۲۸۵)، چرا که در واقع با ابراز دوستی به دیگران می توانیم شبکه حمایت اجتماعی خود را گسترده تر نموده و در مشکلات، تنها و بی یاور نماییم. در حدیث دیگری امام علیه السلام به همدردی و برطرف کردن اندوه از دل های یکدیگر (حمایت اجتماعی عاطفی) سفارش نموده و فرموده اند:

«مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُؤْمِنٍ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الدُّنْيَا فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبِ الْآخِرَةِ؛ هر که از برادر مؤمن خود یک اندوه در دنیا برطرف سازد خداوند نیز اندوه و گرفتاری های آخرت را از

او برمی دارد.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۲۳۲)،

«مَنْ أَدْخَلَ عَلَى مُؤْمِنٍ سُوراً فَرَحَّ اللَّهُ قَلْبَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هر که مؤمنی را شاد کند، خداوند

دل او را در روز قیامت شاد می کند.» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۹۷)

و نیز «فَأَحَبُّ الْخَلْقِ عَلَى اللَّهِ مَنْ أَدْخَلَ عَلَى أَهْلِ بَيْتِ مُؤْمِنٍ سُوراً وَ مَشَى مَعَ أَخِيهِ فِي

حَاجَتِهِ؛ محبوبترین انسان در نزد خدا، کسی است که بر خانواده مؤمنی شادی وارد

کند.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۳۰۷)

امام رضا علیه السلام در موارد متعددی حمایت عاطفی را به عنوان یکی از حقوق دینی

مسلمانان بریکدیگر مورد تأکید قرار داده و نیز سربلند بیرون آمدن از آزمایش الهی را

مشروط بر این دانسته اند که مؤمنان رأفت و مهربانی خود را نسبت به ضعفای زیاد کرده،

بر مسکینان، عطوفت نشان دهند و ایشان را بر مساوات و برابری، تحریص و ترغیب نموده

و بر امر دین یاریشان نمایند. (صالحی نجف آبادی، ۱۳۸۷)

در سیره عملی امام رضا علیه السلام نیز شاهد جلوه های زیبایی از حمایت عاطفی ایشان

از دیگران هستیم. چنانچه در روایتی آمده است که ایشان با مشاهده غمگین بودن یکی

از یارانشان فرمودند:

«يَا يُونُسُ فَمَا عَلَيْكَ مِمَّا يَقُولُونَ إِذَا كَانَ إِمَامُكَ عَنْكَ رَاضِيًا؛ ای یونس! غمگین مباش.

بگذار مردم هر چه می خواهند بگویند، این گونه مسائل و صحبت ها اهمیتی ندارد. زمانی

که امام تو از تو راضی و خشنود باشد جای هیچ نگرانی و ناراحتی نیست.» (عطار دی، ۱۴۰۶،

ج ۲، ص ۴۵۶) همچنین در توصیف حمایت هیجانی و همدلی بین امام و پیروانش فرموده

اند: «مِنْ أَحَدٍ مِنْ شِيعَتِنَا يَمْرُضُ إِلَّا مَرَضَنَا لِمَرَضِهِ وَ لَا اِغْتَمَّ إِلَّا اِغْتَمَمْنَا لِعَمِّهِ وَ لَا يَفْرَحُ إِلَّا

فَرِحْنَا لِفَرَحِهِ؛ هریک از شیعیان ما بیمار شود ما نیز با او دردمند می شویم و اگر اندوهگین

شود، اندوه او ما را نیز فرا می گیرد و چنانچه خرسند شود ما نیز خرسند می گردیم.» (ابن

بابویه، ۱۳۸۸، ص ۲۳۶) در جای دیگر نیز حمایت عاطفی را جزء حقوق برادران دینی

قلمداد نموده اند. چنانچه روایت شده است که از امام هشتم علیه سلام سؤال شد سبب

چیست که گاه شخصی در حالت غم فرو می رود، در حالی که خود سبب آن را نمی

داند؟ حضرت می فرمایند:

«إِذَا أَصَابَهُ ذَلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّ أَخَاهُ مَعْمُومٌ وَ كَذَلِكَ إِذَا أَصْبَحَ فَرِحَانَ لِعَیْرِ سَبَبٍ يُوجِبُ الْفَرَحَ

فَبِاللَّهِ نَسْتَعِينُ عَلَى حُقُوقِ الْإِخْوَانِ؛

هرگاه غم و غصه (به طور ناخودآگاه) به کسی دست دهد، پس باید بداند برادر دینی اش غمناک است. همچنین است هرگاه آدمی بی جهت حالت سرور و انبساط به او دست دهد، این سرور سبب شادمانی برادر دینی اش می شود (و ناخودگاه او را مسرور می کند) پس از خداوند متعال می خواهیم که ما را در انجام حقوق برادران دینی کمک فرماید. (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۲۲۷)

امام رضا علیه السلام نقش دوستان در یاری رسانی و حمایت از یکدیگر را به عنوان یک «مسئولیت» و جزء لاینفک رابطه دوستانه عنوان نموده (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۳۳۵) و پذیرش دوستی را به منزله پذیرش مسئولیت های ناشی از آن و در نهایت، قبول دشواری ها و مشکلات خاص آن می دانند؛ بنابراین نمی توان بدون قبول مسئولیت در قبال دوستان، و ابراز همدلی، همراهی و یاری رسانی به آنان ادعای دوستی داشت. (شرفی، ۱۳۹۱)

ب) حمایت اجتماعی ابزاری در سیره رضوی

یکی از مهمترین و مؤکدترین انواع حمایت اجتماعی که در اسلام بسیار به آن سفارش شده، حمایت اجتماعی ابزاری است که در قالب واجبات مالی (زکات، خمس، زکات فطره) و مستحبات (صدقه، انفاق، خیرات، قرض الحسنه و...) تجلی پیدا می کند. اسلام به عنوان یک مکتب انسان ساز به هر دو بُعد مادی و روحانی انسان توجه داشته و علاوه بر تلاش در جهت پرورش انسان های والایی که به کمال رسیده اند، در زمینه بُعد مادی نیز رهنمون هایی را برای انسان دارد تا او در راستای اهداف معنوی به نهایت بهره وری از لذات مادی و دنیوی برسد و این دو مقوله در اسلام جدای از هم نیستند. (سیدی نیا، ۱۳۸۷) پیشوایان دین نیز رفع فقر را وظیفه خود می دانستند و چه به عنوان یک فرد عادی و چه به عنوان مسئول جامعه اسلامی، سعی در ریشه کن کردن فقر و محرومیت داشتند. (موسوی اصل، ۱۳۸۷) حمایت اجتماعی ابزاری در قالب کمک های مادی و عینی می تواند سهم به سزایی در یاری رسانی به طبقات مستضعف جامعه داشته باشد. امام رضا علیه السلام هم در مقام قول و هم در عمل، دستگیری از نیازمندان و رفع حوائج بی بضاعتان را مورد توجه خاص قرار داده اند. یکی از یاران ایشان می گوید: «امام علیه السلام هرگز نیازمندی را که می توانست نیازش را برآورده کند، رد نمی کرد»

همچنین معمربن خلاد یکی از اصحاب امام رضا علیه السلام نقل می کند: «هر وقت برای آن حضرت سفره غذا پهن می گردید، کنار آن سفره یک سینی آورده می شد و امام از هر نوع غذا مقداری برمی داشت، داخل آن سینی می گذاشت و به یکی از غلامان خود می فرمود که به فقرا و تهیدستان داده شود.» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۳۹) همچنین از ایشان نقل شده است که فرموده اند: «مَنْ فَرَّجَ عَنْ مُؤْمِنٍ فَرَّجَ اللَّهُ عَنْ قَلْبِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هر که از گرفتاری برادر مؤمنش گره گشایی کند خداوند روز قیامت برای او گره گشایی می کند.» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۲۰۰)

امام رضا علیه السلام در اشاره به ضرورت حمایت اجتماعی ابزاری، نیازهای فیزیولوژیک (آب، غذا، لباس، محل سکونت) را در اولویت قرار داده اند، چرا که قطعاً بقای انسان منوط به تأمین این قبیل نیازهاست. امام علیه السلام در این زمینه فرموده اند: «وَمَنْ أَطْعَمَ مُؤْمِنًا كَانَ أَفْضَلَ مِنْ عِتْقِ رَقَبَةٍ؛ هر که مؤمنی را سیر نماید، این کار بهتر از آزاد کردن بنده ای است.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۲۳۲)، «هر که مؤمن تشنه ای را سیراب کند، خداوند از شراب ناب بهشتی سیرایش کند.» (همان) و «هر که مؤمن برهنه ای را بپوشاند خداوند از پارچه های ابریشمی بهشتی او را می پوشاند.» (همان). همچنین ایشان برای یکی از یاران خویش که با وجود فرزندان زیاد، خانه بسیار کوچکی داشت، خانه مناسبی تهیه نموده و به او فرمودند: «از آنجا که منزل شما کوچک است بروید در فلان منزل و آنجا ساکن شوید.» (به نقل از غلام علی، ۱۳۹۳)

امام رضا علیه السلام برای تحریض و تشویق مؤمنان به حمایت از یکدیگر و نهادینه سازی فرهنگ حمایت اجتماعی در جامعه، در احادیث متعددی به بیان اجر الهی و پاداش های معنوی برای حمایت اجتماعی پرداخته اند:

- «هر که به برادر مؤمن خود برای رضای خدا قرض بدهد، برای او صدقه حساب می شود تا هنگامی که باز پس دهد» (همان)

- «به راستی بدترین مردم کسی است که یاری اش را از مردم بازدارد.» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۲۸۶)

- «وقتی حاجتمندی را دیدید که در پی برآوردن نیازهای خویش است او را کمک کنید.» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۲، ص ۱۲۴)

- «خداوند در روزی زمین بندگانی دارد که همواره در پی برآورده کردن نیازهای مردمند.

اینان در روز قیامت (از عذاب الهی) در امانند. «همان، ج ۲، ص ۱۹۷) - «هر که یک نیاز مؤمنی را برآورده سازد، برایش بهتر خواهد بود از روزه داری و اعتکاف در مسجد الحرام.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۱، ص ۲۳۲) - «گرامی ترین و شریف ترین خوبی ها، بخشندگی و فریادرسی بیچارگان و برآوردن آرزوی آرزومندان و تصدیق کردن پندار امیدوار است.» (به نقل از کتابچی، ۱۳۸۷) امام رضا علیه السلام سفارش به حمایت اجتماعی ابزاری را از خانواده و اهل و عیال فرد شروع نموده و فرموده اند:

«صَاحِبُ النُّعْمَةِ يَجِبُ عَلَيْهِ التَّوَسُّعَةُ عَلَى عِيَالِهِ؛ هر کس به هر مقدار که در توانش است باید برای اهل منزل خود خرج کند.» (حرعاملی، ۱۴۱۴، ج ۲۱، ص ۵۴۰) و نیز در زمینه ارزشمندی تلاش برای تأمین معاش خانواده فرموده اند: «الَّذِي يَطْلُبُ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا يَكْفِي بِهِ عِيَالَهُ، أَكْبَرُ أَجْرًا مِنَ الْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؛ کسی که در پی روزی باشد تا خانواده خود را اداره کند مزدش از مجاهد در راه خدا بیشتر است.» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۲، ص ۲۹۹)

از دیدگاه امام رضا علیه السلام حمایت اجتماعی علاوه بر کمک به رفع مشکلات نیازمندان، فرصتی نیز برای رشد شخصی، تعالی معنوی و بهره مندی از پاداش الهی برای فرد یاری رسان فراهم می آورد و در واقع این طور نیست که فقط فرد نیازمند از آن سود ببرد. چنانچه روایت شده که وقتی حضرت تمام دارایی خود را در روز عرفه با تهیدستان قسمت کرد، شخصی گفت: چه زیان بزرگی کردید! امام در پاسخ فرمود: «این زیان نیست بلکه سود است؛ عملی را که به وسیله اش پاداش و بزرگی به دست می آوری زیان مدان.» (همان، ج ۱، ص ۴۸) همچنین زمانی که باخبر شدند خادمان امام جواد علیه السلام ایشان را از درب پشتی به بیرون خانه می برند تا با نیازمندان مواجه نشوند، در نامه ای خطاب به ایشان نوشتند:

«وَأَسْأَلُكَ بِحَقِّي عَلَيْكَ لَا يَكُنْ مَدْخُلَكَ وَ مَخْرُجَكَ إِلَّا مِنَ الْبَابِ الْكَبِيرِ، فَإِذَا رَكَبْتَ فَلْيَكُنْ مَعَكَ ذَهَبٌ وَ فِضَّةٌ، ثُمَّ لَا يَسْأَلُكَ أَحَدٌ شَيْئًا إِلَّا أَعْطَيْتَهُ...، إِنِّي إِنَّمَا أُرِيدُ بِذَلِكَ أَنْ يَرَفَعَكَ اللَّهُ، فَأَنْفِقْ وَلَا تَخْشَ مِنْ ذِي الْعَرْشِ إِقْتَارًا؛ قسم به حقی که بر تو دارم، از تو می خواهم که راه ورود و خروجت جز از درب اصلی نباشد و پیوسته با خود درهم و دینار داشته باشی که اگر نیازمندی کمک خواست دریغ نکنی...، قصد من آنست که خداوند

جایگاهت را بلند دارد! پس ببخش و انفاق کن و هراسی از تنگدستی به دل راه مده.» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۳۱۵)

بر مبنای آموزه های رضوی، سخاوت و بخشندگی از جمله ویژگی های شخصیتی دخیل در ارائه حمایت اجتماعی ابزاری است که بخل و حرص از موانع عمده آن به حساب می آیند. ایشان در ستایش بخشندگی و نکوهش بخل فرموده اند:

- «السَّخِيُّ قَرِيبٌ مِنَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْجَنَّةِ قَرِيبٌ مِنَ النَّاسِ؛ انسان بخشنده به خدا، بهشت و مردم نزدیک است» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۴۰)،

- «شَرُّ النَّاسِ مَنْ أَكَلَ وَحْدَهُ؛ بدترین مردم کسی است که همیشه تنها غذا می خورد.» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۲۶۴)،

- «السَّخِيُّ يَأْكُلُ مِنْ طَعَامِ النَّاسِ لِيَأْكُلُوا مِنْ طَعَامِهِ، وَ الْبَخِيلُ لَا يَأْكُلُ مِنْ طَعَامِ النَّاسِ لِئَلَّا يَأْكُلُوا مِنْ طَعَامِهِ؛ شخص بخشنده از غذای مردم می خورد تا مردم از غذای او بخورند، اما شخص بخیل از غذای مردم نمی خورد تا آنها نیز از غذای او نخورند.» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۴۱)،

- «إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْ مَنَعَ رِفْدَهُ وَأَكَلَ وَحْدَهُ وَجَلَدَ عَبْدَهُ؛ بدترین مردم کسی است که کمک و یاریش را دریغ نماید و به تنهایی غذا خورده و برده و زیردستش را شلاق زند.» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ص ۴۴۸)

همچنین امام رضا علیه السلام انباشتگی ثروت در دست عده ای خاص را از مصادیق فقدان حمایت اجتماعی در جامعه دانسته و فرموده اند:

«لَا يَجْتَمِعُ الْمَالُ إِلَّا بِخِصَالِ خَمْسٍ: بِبُخْلِ شَدِيدٍ، وَأَمَلٍ طَوِيلٍ، وَحِرْصٍ غَالِبٍ، وَقَطِيعَةِ الرَّحِمِ، وَإِثَارِ الدُّنْيَا عَلَى الْآخِرَةِ؛ مَالٌ وَ ثَرَوَةٌ جَمَعَتْ نَشُوْدًا مَكْرَبًا دَاخِلًا بِنَجْ خَصَلَتْ: بَخْلٌ شَدِيدٌ، أَرْزَوِي دَرَاةً، أَرْزَوِي دَرَاةً، أَرْزَوِي دَرَاةً، رَسِيدَةٌ، رَسِيدَةٌ، رَسِيدَةٌ، رَسِيدَةٌ، رَسِيدَةٌ.» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ص ۲۸۲)

ج) حمایت اجتماعی اطلاعاتی در سیره رضوی

همانگونه که پیش تر مطرح شد، حمایت اجتماعی اطلاعاتی ارائه اطلاعات ضروری، توصیه، یا پیشنهاد در جهت حل مشکلات دیگران است. امام رضا علیه السلام در مورد ضرورت هدایت و راهنمایی دیگران (ارائه حمایت اطلاعاتی) فرموده اند:

«تَعَلَّمَهُ لِمَنْ لَا يَعْلَمُهُ صَدَقَةٌ وَ بَدَلُهُ لِأَهْلِهِ قُرْبَةٌ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى... يَرْفَعُ اللَّهُ بِهِ أَقْوَامًا وَيُهْتَدَى بِأَفْعَالِهِمْ وَيُنْتَهَى إِلَى رَأْيِهِمْ؛

آموختن علم به کسی که یاد ندارد صدقه است و بخشیدن علم به کسی که یاد ندارد برای رضا خدا سبب قرب به خداست... و خدا به سبب علم، مرتبه گروهی را بالا می برد که مردم از آنان پیروی کنند و به کردارشان راهنمایی شوند و رأی آنان را می پسندند.» (دیلمی، ۱۴۱۲، ج ۱، ص ۱۶۵)

بررسی آموزه های رضوی نشان می دهد که امام علیه السلام داشتن حُسن نیت، صداقت و خیرخواهی و عدم فریبکاری را به عنوان شروط لازم برای ارائه حمایت اطلاعاتی معرفی نموده اند:

- «مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ عَشَّ أَخَاهُ، مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ لَمْ يَنْصَحْ أَخَاهُ، مَلْعُونٌ مَلْعُونٌ مَنْ اسْتَأْتَرَ عَلِيَّ أَخِيهِ؛ ملعون است و ملعون است کسی که برادرش را فریب دهد، ملعون است و ملعون است کسی که خیرخواه برادرش نباشد. ملعون است و ملعون است کسی که جلوی خیررسانی به برادرش را بگیرد.» (حرعاملی، ۱۴۱۴، ج ۸، ص ۵۶۳)

- «التَّوَّاضِعُ أَنْ تُعْطِيَ النَّاسَ مَا تُحِبُّ أَنْ تُعْطَاهُ؛ تواضع آن است که به مردم چیزی بدهی که دوست داری همان را به تو بدهند.» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۲۷۳)

- «لَا يَقْبَلُ اللَّهُ عَمَلَ عَبْدٍ وَ هُوَ يُضْمِرُ فِي قَلْبِهِ عَلَيَّ مِنْ سُوءٍ؛ خداوند متعال عمل بنده اش را مادام که اندیشه بدی نسبت به مؤمنی در دل داشته باشد، نمی پذیرد.» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۳۶۹)

- «لَيْسَ مِنَّا مَنْ عَشَّ مُسْلِمًا وَ لَيْسَ مِنَّا مَنْ خَانَ مُسْلِمًا؛ کسی که به برادر مسلمانش خیانت کند یا به او ضرری وارد آورد یا وی را فریب دهد، از ما نیست.» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۲۹)

- «یستکثر قليل الخیر من غیره... لا یسام من طلب الحوائج إلیه؛ از ویژگی های مؤمن، خیرخواهی برای دیگران و دلتنگ نشدن از حاجت های دیگران است.» (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۲۸۵)

امام رضا علیه السلام با توجه به اهمیت صحت حمایت اطلاعاتی در روابط بین فردی، مؤمنان را از دوستی با شخص نادان برحذر داشته و فرموده اند: «صَدِيقُ الْجَاهِلِ فِي تَعَبٍ؛ دوست شخص نادان در رنج است.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۵۲) چرا که دوست

نادان نه تنها از ارائه توصیه ها و راهکارهای حمایتی مفید، ناتوان است بلکه به احتمال زیاد با راهنمایی های غلط و گمراه کننده اش دوست خود را به مخاطره می اندازد. از طرف دیگر، امام علیه السلام پیروان خود را به مشورت و دریافت حمایت اطلاعاتی از دوستان خردمند خود سفارش نموده و از خودرأی بودن برحذر داشته اند:

«مَنْ لَمْ يَتَابِعْكَ عَلَى رَأْيِكَ فِي إِصْلَاحِهِ، فَلَا تُضِغْ إِلَيَّ رَأْيَهُ لَكَ، وَانْتَظِرْ بِهِ أَنْ يُصْلِحَهُ شَرٌّ، وَمَنْ طَلَبَ الْأَمْرَ مِنْ وَجْهِهِ لَمْ يَزَلْ، فَإِنْ زَلَّ لَمْ تَخْذُلْهُ الْحِيلَةَ؛ كَسَى كَسَى مِنْ نَظَرِ مَنْ تَوَدَّ مَشَاوِرَهُ وَرَاهِنَمَائِيَّ أَشْ تَوْجِهَ وَپِيروي نكند تو نيز به نظرش درباره خودت توجه نكن و در انتظار باش تا بالاخره كار نادرستش او را به راه باز آورد و آن كه كاری را از راهش وارد شود به بیراهه نخواهد رفت. چنانچه در این مسیر، لغزش یابد شکست نمی خورد و راهکار یا راه حلی به دست خواهد آورد.» (حلوانی، ۱۳۸۳، ص ۱۲۹)

مصلحت اندیشی و خیرخواهی برای دیگران و تلاش در جهت حمایت و حفظ آرامش، امنیت و منافع دیگران تا آنجا اهمیت دارد که امام رضا علیه السلام دروغ گفتن در این مورد را جایز دانسته اند. ایشان از قول امام صادق علیه السلام نقل کردند که:

«إِنَّ الرَّجُلَ لَيُصَدِّقُ عَلَى أَخِيهِ فَيَنَالُهُ مِنْ صَدَقِهِ عَلَى أَخِيهِ عَنَّتْ فَيَكُونُ كَاذِبًا عِنْدَ اللَّهِ وَ إِنْ الرَّجُلَ لَيَكْذِبُ عَلَى أَخِيهِ يُرِيدُ بِهِ مَنَفَعَتَهُ فَيَكُونُ عِنْدَ اللَّهِ صَادِقًا؛ مردی در مورد برادرش سخنان راستی می گوید لکن این راستگویی موجب بروز ناراحتی برای برادرش می شود، این شخص نزد خداوند دروغگو به حساب آید و گاهی نیز فردی حرف دروغی را نسبت به برادرش می زند ولی به سود اوست، این مرد نزد خدا از راستگویان است.» (مجلسی، ۱۳۷۹، ص ۲۱۰)

د) حمایت اجتماعی معنوی در سیره رضوی

بررسی آموزه های اسلامی نوع چهارمی از حمایت اجتماعی را نیز برجسته می سازد که می توان آن را حمایت اجتماعی معنوی نامید. این نوع از حمایت شامل دعا کردن برای رفع مشکلات و برآورده شدن حوائج دیگران است. بر این اساس در شرایطی که فرد قادر به ارائه حمایت به طور مستقیم یا غیر مستقیم برای رفع مشکلات دیگری نباشد- به دلیل عدم توانایی و نداشتن امکانات برای حمایت مثلا خود فرد نیازمند و ناتوان است- باز هم حمایت اجتماعی از او ساقط نمی گردد و نمی تواند نسبت به مسائل و مشکلات

دیگران بی تفاوت باشد، بلکه لازم است با دعا کردن برای رفع آن مشکلات، سهم خود را در حمایت از دوستان و خویشاوندان ایفا نماید. امام رضا علیه السلام در بیان توصیف جایگاه دعا برای دیگران، فرموده اند:

«الدَّاعِي لِأَخِيهِ الْمُؤْمِنِ بظَهْرِ الْغَيْبِ يُنَادِي مِنْ أَعْنَانِ السَّمَاءِ، لَكَ بِكُلِّ وَاحِدَةٍ مِائَةٌ أَلْفٌ، فَكَرِهْتُ أَنْ أَدْعَ مِائَةَ أَلْفٍ مَضْمُونَةٌ لِوَاحِدَةٍ لَا أَدْرِي أَجَابَ إِلَيْهَا أَمْ لَا؛ كَسَى كَهَ فِي نَبْوَدِ بَرَادِرِ مُؤْمِنٍ خُودِ بَرَادِرِ دَعَا كُنْدَازِ آسْمَانِ بَرَايِ او نَدَايِي سَرْدَادَه مِي شُود: اِي بِنْدَه مَا بَرَايِ هَر دَعَايِي كِه دَر حَقِّ بَرَادِرِ مُؤْمِنْتِ بَكْنِي صَدَهزار دَعَا و پاداشِ ثَبِتِ مِي گَرْدَد.» (كشِي، ۱۳۸۲، ص ۵۸۶) و نيز از ايشان روايت شده كه فرموده اند:

«مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَدْعُو لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ الْأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتِ إِلَّا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِكُلِّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ حَسَنَةً مُنْذُ بَعَثَ اللَّهُ آدَمَ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ؛ هِيْجِ مُؤْمِنِي نِيست كِه دَر حَقِّ بَرَادِرَانِ و خَواهرانِ مُؤْمِنِ و مُسلمانِ خُودِ دَعَا كُنْد_چَه زَنْدَه و چَه مُرْدَه- مَگر آنكِه خُداوند بَه تَعْدادِ مُؤْمِنَانِي كِه بَدْرودِ حَيَاتِ گَفْتَه اَنْد و يا اَنانِ كِه تا بَه قِيامَتِ بَه دُنْيا مِي آيند، يَكِ حَسَنَه بَرَايِ او ثَبِتِ مِي فَرْمَايَد.» (ابن بابويه، ۱۳۶۴، ص ۱۶۱)

۳-۲. حمايت اجتماعي به عنوان تكليف الهي

يكي از جنبه هاي منحصر به فرد مبحث حمايت اجتماعي در اسلام، وارد ساختن آن در زمره وظائف و تكاليف الهي است. در چنين نگرشي، حمايت از ديگران تكليفي است كه خداوند بر عهده تك تك افراد جامعه به ويژه صاحبان نعمت قرار داده و حقي است كه مسلمانان بر يكدیگر دارند. امام رضا عليه السلام در اين مورد فرموده اند:

«صَاحِبُ النَّعْمَةِ يَجِبُ عَلَيْهِ حُقُوقٌ مِنْهَا الزَّكَاةُ فِي مَالِهِ وَ مِنْهَا الْمُوَاسَاةُ لِإِخْوَانِهِ وَ مِنْهَا الصَّلَاةُ لِرَجْمِهِ وَ التَّوَسُّعُ لِعِيَالِهِ وَ غَيْرُ ذَلِكَ مِنَ الْحُقُوقِ؛ بَرِ صَاحِبِ نَعْمَتٍ چَند حَقِّ وَاجِبِ مِي شُود: زَكَاتِ مَالِشِ را بَدَهْد، با بَرادِرانش بَه مَواساتِ رِفْتارِ كُنْد، صلَه اِرْحامِ بَه جايِ آوَرْد و بَه خانوادَه اش رَسيدگي كُنْد و نيز حَقُوقِ دِيگري هَم هَسْت كِه بايَد بَه كارِ گيرَد.» (مجلسي، ۱۳۷۹، ص ۲۷۳) همچنين در پاسخ به سؤال از حق مؤمن بر مؤمن فرمودند:

«إِنَّ مِنْ حَقِّ الْمُؤْمِنِ عَلَى الْمُؤْمِنِ الْمَوَدَّةَ فِي صَدْرِهِ، وَ الْمُوَاسَاةَ فِي مَالِهِ ... وَ لَا يَقُولُ لَهُ: أَفٌّ، فَإِذَا قَالَ لَهُ: «أَفٌّ» فَلَيْسَ بَيْنَهُمَا وَلَا يَهْ؛ از جَمَلَه حَقُوقِ مُؤْمِنِ بَرِ مُؤْمِنِ اَيْنِ اَسْت كِه دَر دَلِ او را دُوستِ بَدارد، با مالِ و ثروتشِ او را كَمَكِ رَساند و بَه او اف نگويد كِه اِگر چَينِ

بگوید دیگر میان آنها پیوند دوستی نباشد.» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۹، ص ۴۵)

۴-۲. حفظ کرامت انسانی در فرایند حمایت اجتماعی

اسلام، اقتصاد را ابزاری برای رسیدن به سعادت انسان می داند (سیدی نیا، ۱۳۸۷) زیرا هر انسان نیازهایی اساسی برای بقا دارد لذا هر فرد نیاز دارد به تلاش برای فراهم کردن این نیازها برای خود و افرادی که وابسته به او هستند. به علاوه، تنبلی، گدایی یا انتظار برای دریافت کمک های خیریه، همگی شأن انسان و حتی آزادی او را تضعیف و یا از بین می برند. اسلام کسب معاش از طریق کار سخت را نه فقط یک وظیفه، بلکه یک فضیلت بزرگ می داند و وابستگی شخص توانمند به دیگران برای امرار معاش را یک گناه، ننگ اجتماعی و حقارتی خفت آور توصیف می کند. (علی، ۱۹۹۱) پیامبر رحمت (ص) گدایی از دیگران بدون نیاز مبرم را بر مسلمانان حرام کرده، چرا که به خاطر آن، عزت و کرامت خود را از دست می دهند.

امام رضا علیه السلام نیز یکی از مهمترین فواید مال را حفظ وجهه اجتماعی و منزلت افراد در جامعه و جلوگیری از تخریب شخصیت آنان معرفی نموده و فرموده اند: «أَفْضَلُ الْمَالِ مَا وَقِيَ بِهِ الْعَرَضُ؛ بهترین مال و دارایی آن است که باعث حفظ آبرو شود.» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵، ص ۳۵۲) بر همین اساس، تعالیم دینی محدودیت هایی در زمینه متکی بودن به دریافت حمایت اجتماعی ابزاری در نظر گرفته و افراد جامعه را از وابسته بودن بی دلیل به حمایت مادی دیگران نهی نموده است. امام رضا علیه السلام بی اعتنایی به اموال مردم را بهتر از بذل و بخشش توصیف نموده (علی بن موسی علیه السلام، ۱۴۰۶، ص ۳۶۷) و در نکوهش درخواست از دیگران فرموده اند:

«الْمَسْأَلَةُ مِفْتَاحُ الْبُؤْسِ؛ دست سؤال دراز کردن، کلید بینوایی است» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۹۶، ص ۱۵۷) و «مَنْ أَبْدَى ضُرَّهُ إِلَى النَّاسِ فَضَحَ نَفْسَهُ عِنْدَهُمْ؛ کسی که فقر و بیچارگی اش را برای مردم بازگو کند، آبروی خود را برده است» (علی بن موسی، ۱۴۰۶، ص ۳۶۷). امام علیه السلام رها کردن نیاز و تأمین نکردن آن را بهتر از این می داند که برای برآورده کردن آن از غیر اهلس درخواست شود؛ «فَوْتُ الْحَاجَةِ أَهْوَنُ مِنْ طَلِبِهَا إِلَى غَيْرِ أَهْلِهَا» (نوری، ۱۳۶۶، ج ۱۳، ص ۵۷) چراکه وقتی درخواست های فرد از دیگران فزونی

یابد و فراتر از طاقت و تحمل آنان باشد و یا آنان چندان تمایلی به تأمین خواسته های فرد نداشته باشند، چه بسا دیگران به چنین فردی با نگاهی حقارت آمیز بنگرند. (شرفی، ۱۳۹۱، ص ۵۸)

از طرف دیگر، به صاحبان ثروت تأکید شده که در زمان حمایت از نیازمندان، شأن و کرامت انسانی آنان را زیر سؤال نبرده و با منت گذاشتن یا فخرفروشی موجب بی احترامی به آنان نگردند. روایت شده است که شخصی خراسانی وارد مجلس حضرت رضا علیه السلام شد و اظهار داشت که در راه سفر پول و آذوقه اش را از دست داده و از ایشان درخواست کمک کرد. حضرت از پشت پرده ای مایحتاج سفر او را پرداخت کردند به گونه ای که چشم در چشم هم قرار نگیرند تا مبادا آن شخص احساس ذلت و خواری کند. (به نقل از شرفی، ۱۳۹۱)

همچنین ایشان بیشتر اوقات در شب های تاریک، و مخفیانه به فقرا کمک می کردند. (عطاردی، ۱۴۰۶، ج ۱، ص ۴۵) حفظ کرامت و منزلت محرومان و بی بضاعتان در جامعه تا آنجا برای امام رضا علیه السلام اهمیت داشت که به پیروانشان هشدار می دادند: «مَنْ لَقِيَ فَقِيرًا مُسْلِمًا فَسَلَّمَ عَلَيْهِ خِلَافَ سَلَامِهِ عَلَيَّ الْغِنَى لَقِيَ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَهُوَ عَلَيْهِ غَضَبٌ؛ کسی که فقیر مسلمانی را ملاقات کند و برخلاف سلام کردنش بر اغنیا بر او سلام کند، در روز قیامت در حالی خدا را ملاقات می کند که بر او خشمگین است.» (همان، ص ۲۷۰)

۵-۲. وظیفه دریافت کننده حمایت اجتماعی

بر مبنای تعالیم الهی، حمایت اجتماعی یک فرایند دوطرفه است و اعضای جامعه مؤظفند در قبال دریافت حمایت و خدمات دیگران، برحسب توان خود عملی به منظور جبران کمک یا تقدیر از فرد حمایت کننده انجام دهند. کمترین حد جبران خدمت رسانی دیگران، قدردانی از کمک ها و مساعدت های آنان است که این وظیفه بر عهده فرد دریافت کننده نعمت قرار داده شده و از هیچکس ساقط نمی شود. چنانچه امام رضا علیه السلام فرموده اند: «هر که از خوبی مردم تشکر نکند، از خداوند متعال تشکر نکرده است؛ مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعَمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ» (همان، ص ۲۹۹) و «هر که برابر نعمتی که از مخلوقی به او برسد سپاسگزاری نکند، قطعاً برابر نعمت های عظیم خداوند

نیز سپاسگزاری نمی کند.» (ابن بابویه، ۱۳۷۲، ج ۲، ص ۲۴)

۶-۲. آموزش حمایت اجتماعی به کودکان

امام رضا علیه السلام در زمینه پرورش حس علاقه اجتماعی و آموزش حمایت اجتماعی به کودکان، فرموده اند: «مُرِّ الصَّبِيَّ فَلْيَتَصَدَّقْ بِيَدِهِ بِالْكَسْرَةِ وَالْقَبْضَةِ وَالشَّيْءِ وَ إِن قَلَّ ، فَإِنَّ كُلَّ شَيْءٍ يُرَادُ بِهِ اللَّهُ - وَ إِن قَلَّ - بَعْدَ أَنْ تَصَدَّقَ النَّيَّةَ فِيهِ عَظِيمٌ؛ به کودک دستور بده که با دست خودش گرچه به اندازه تکه نانی یا یک مشت از چیزی صدقه بدهد زیرا هر چیزی که در راه خدا داده شود اگر با نیت پاک صورت گیرد هر چند کم باشد، بسیار زیاد است.» (کلینی، ۱۳۷۵، ج ۴، ص ۴۴)

نتیجه گیری

در این مطالعه، به مرور انواع حمایت اجتماعی و تأثیرات آن بر سلامت و بهزیستی فرد و جامعه به ویژه مقابله با فقر - که خود زیربنای بسیاری از آسیب های فردی و اجتماعی دیگر است - پرداخته شد و سپس سیره کلامی و عملی امام رضا علیه السلام در این زمینه مورد بررسی، تطبیق و مقایسه قرار گرفت.

جمع بندی مطالب نشان می دهد که مبحث حمایت اجتماعی در آموزه های رضوی مورد توجه خاص قرار داشته و امام علیه السلام توصیه های مؤکدی در این زمینه ارائه نموده و درسیره عملی خود نیز جایگاه خاصی برای آن قائل بوده اند. به علاوه، تفاوت بارزی بین جایگاه حمایت اجتماعی در سیره رضوی با متون روانشناختی وجود دارد که عبارت است از مرتبط ساختن حمایت اجتماعی (به عنوان یک مقوله انسانی) با پدیده های معنوی و الهی. به طوری که همواره حمایت از دیگر هموعان و به ویژه همکیشان به عنوان وظیفه ای الهی، و دارای اجر و پاداش الهی توصیف شده است. همچنین سیره امام رضا علیه السلام علاوه بر پوشش دادن انواع حمایت اجتماعی (ایزاری، هیجانی و اطلاعاتی) نوع دیگری از حمایت اجتماعی تحت عنوان حمایت معنوی را نیز شامل گردیده و به مباحثی در زمینه حفظ کرامت انسانی در فرایند حمایت اجتماعی، وظیفه فرد دریافت کننده حمایت اجتماعی و ضرورت آموزش حمایت اجتماعی به کودکان نیز پرداخته است.

بر همین اساس و با توجه به نقش حیاتی حمایت اجتماعی در مقابله با وضعیت های فشارزا-به ویژه حمایت از اقشار آسیب پذیر- می توان از آموزه ها و تعالیم گرانقدر امام رضا علیه السلام در تبیین جایگاه حمایت اجتماعی و گسترش آن در جامعه، به ویژه به عنوان راهبرد مقابله با فقر و پیشگیری از آسیب های آن استفاده نمود. لذا پیشنهاد می شود سازمان ها و نهادهای مرتبط (مانند کمیته امداد امام خمینی (ره)، سازمان بهزیستی کشور و سازمان صدا و سیما) به منظور نهادینه سازی فرهنگ حمایت از اقشار آسیب پذیر، از آموزه های رضوی در تهیه و تدوین برنامه های آموزشی و ترویجی استفاده نمایند.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

۱. ابراهیمی، امرا لله؛ اسدالهی، قربانعلی؛ موسوی، سید غفور، «بررسی رابطه صله رحم با اختلالات افسردگی»، طب و تزکیه، شماره ۴۴، ۱۳۸۲ ش.
۲. ابن بابویه، شیخ صدوق محمد بن علی، *صفات الشیعه*، ترجمه و تحقیق: راشدی، لطیف، قم، مسجد مقدس جمکران، ۱۳۸۸ ش.
۳. ----- *علل الشرایع و الاحکام*، ترجمه ذهنی تهرانی، محمد جواد، قم، انتشارات مؤمنین، ۱۳۸۰ ش.
۴. ----- *مصادقه الاخوان*، تهران، کتابخانه شمس، ۱۴۰۲ ق.
۵. ----- *الخصال*، تصحیح و تعلیق: غفاری، علی اکبر، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۸ ق.
۶. ----- *ثواب الاعمال و عقاب الاعمال*، قم، انتشارات شریف رضی، ۱۳۶۴ ش.
۷. ----- *عیون اخبار الرضا علیه السلام*، تهران، انتشارات جهان، ۱۳۷۲ ق.
۸. ----- *معانی الاخبار*، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۷۷ ق.
۹. ----- *من لایحضره الفقیه*، تصحیح و تحقیق، غفاری، علی اکبر، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۱۳ ق.
۱۰. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، *تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیهم*، تصحیح و تعلیق: غفاری، علی اکبر، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۱۱. ابوالحسین، ورام بن ابی فراس، *مجموعه ورام: آداب و اخلاق اسلام (تنبییه الخواطر و نزهه النواظر)*، ترجمه: عطایی، محمدرضا، مشهد، بنیاد پژوهشهای اسلامی، ۱۳۶۹ ش.
۱۲. حرعاملی، محمد بن حسن، *تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۱۴ ق.
۱۳. حلوانی، ابو عبدالله حسین بن محمد، *نزهه الناظر*، تهران، مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث، ۱۳۸۳ ش.
۱۴. دیلمی، حسن بن محمد، *ارشاد القلوب*، قم، الشریف الرضی، ۱۴۱۲ ق.
۱۵. ریاحی، محمد اسماعیل؛ علی وردی نیا، اکبر؛ پورحسین، سیده زینب، «بررسی رابطه بین

- حمایت اجتماعی و سلامت روان»، رفاه اجتماعی، دوره ۱۰، شماره ۳۹، ۱۳۸۹ ش.
۱۶. شرف الدین، سید حسین، «جایگاه صلّه رحم در سبک زندگی دینی»، پژوهش نامه اخلاق، دوره ۸، شماره ۲۷، ۱۳۹۴ ش.
۱۷. شرفی، محمدرضا، *مهارت های زندگی در سیره رضوی*، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۹۱ ش.
۱۸. شفیعی قهفرخی، فرخ، «حمایت اجتماعی و بهداشت روانی»، بهداشت جهان، دوره هشتم، شماره اول، ۱۳۷۳ ش.
۱۹. صالحی نجف آبادی، عبدالله، *چهل داستان و چهل حدیث از امام رضا علیه السلام*، قم، مهدی یار، ۱۳۸۷ ش.
۲۰. صفار، محمد بن الحسن، *بصائر الدرجات الکبری فی فضایل آل محمد علیهم السلام*، تحقیق: سید حسین معلم، محمد، قم، المكتبة الحیدریه، ۱۳۸۱ ش.
۲۱. طباطبایی، محمد جواد، *روابط اجتماعی در اسلام*، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۸۲ ش.
۲۲. عطاردی، عزیزالله، *مسند الامام الرضا علیه السلام*، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۴۰۶ ق.
۲۳. علی بن موسی الرضا علیه السلام، *فقه الرضا علیه السلام*، تصحیح: مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۴۰۶ ق.
۲۴. علی پور، احمد، «ارتباط حمایت اجتماعی با شاخص های ایمنی بدن در افراد سالم: بررسی مدل تأثیرکلی»، مجله روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران (اندیشه و رفتار)، دوره ۲، شماره ۱۲، ۱۳۸۵ ش.
۲۵. غباری بناب، باقر؛ فقیهی، علی نقی؛ قاسمی پور، یدالله، «آثار صلّه رحم از دیدگاه اسلام و روان شناسی و کاربردهای تربیتی آن»، دو فصلنامه تربیت اسلامی، دوره ۳، شماره ۵، ۱۳۸۶ ش.
۲۶. فقیهی، علی نقی؛ سبحانی نژاد، مهدی؛ نجفی، حسن، «مبانی پرورش صلّه رحم و نقش آن در سبک زندگی اسلامی»، پژوهش نامه اخلاق، دوره ۶، شماره ۲۲، ۱۳۹۲ ش.
۲۷. قدسی، علی محمد، *بررسی جامعه شناختی رابطه بین حمایت اجتماعی و افسردگی*، پایان نامه دکتری رشته جامعه شناسی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، ۱۳۸۲ ش.
۲۸. قربانی، مهدی، *هزار و یک حدیث رضوی مشتمل بر احادیث وارده از امام هشتم علیه*

السلام، مشهد، قاف مشهد الرضا علیه السلام، ۱۳۸۷ش.

۲۹. قطب الدین راوندی، سعید بن هبه الله، **الخرائج و الجرائح**، تصحیح: مؤسسه الامام المهدی علیه السلام، قم، مؤسسه امام مهدی (عج)، ۱۴۰۹ق.

۳۰. کتابچی، محسن، **آیین زندگی از دیدگاه امام رضا علیه السلام**، تهران، نشر الف، ۱۳۸۷ش.

۳۱. کشی، محمدبن عمر، **رجال کشی**، تهران، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۸۲ش.

۳۲. کلینی، محمدبن یعقوب، **الکافی**، تصحیح و تعلیق: غفاری، علی اکبر، چهارم، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ش.

۳۳. مجلسی، محمدباقر، **بحار الانوار**، تحقیق: بهبودی، محمدباقر، دوم، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.

۳۴. -----، **مشکات الانوار**، قم، مسجد مقدس صاحب الزمان (جمکران)، ۱۳۷۹ش.

۳۵. موسوی اصل، سید مهدی، «**فقر و بهداشت روانی از دیدگاه دین و روانشناسی**»، روانشناسی و دین، شماره ۴، ۱۳۸۷ش.

۳۶. نوری، حسین بن محمدتقی، **مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل**، قم، موسسه آل البيت علیهم السلام، ۱۳۶۶ش.

۳۷. همتی، الهام؛ مهدوی، محمد صادق؛ بقایی سرابی، علی، «**تأثیر حمایت اجتماعی بر سلامت اجتماعی زنان سرپرست خانوار رودهن**»، فصلنامه پژوهش اجتماعی، دوره ۶، شماره ۱۸، ۱۳۹۲ش.

1. Abrar, N. and A.M. Ghouri, **Dual earners and balance in their family and work life: Findings from Pakistan**. Eur. J. Soc. Sci., 17, 28-402, 2010.

2. Barrera Jr, M. and C. Garrison-Jones, **Family and peer social support as specific correlates of adolescent depressive symptoms**. J. Abnormal Child Psychol., 20, 1-16, 1992.

3. Breitkreuz, R. S, **Engendering Citizenship? A Critical Feminist**

Analysis of Welfare-to-Work Policies and the Employment Experiences of Lone Mothers. Journal of Sociology and Social Welfare XXXII(2), 147–165, 2005.

4. Cattell ,V, *Poor people, poor places, and poor health: the mediating role of social networks and social capital.* Soc Sci Med, 52(10), 1501–1516, 2001.

5. Cohen, S., *Social relationships and health.* Am.Psychol., 59, 676-680, 2004.

6. Collins, S. M, *Attachment, social support and loneliness in later life.* PhD dissertation, Iowa State University, 2003.

7. Dohan ,D, *The price of poverty: money, work and culture in the Mexican-American arrio.* Berkeley: University of California Press, 2003.

8. Engel, L. C., Rutowski, L., & Rutowski, D, *Global mobility and rising inequality: A cross-national study of immigration, poverty, and social cohesion.* Peabody Journal of Education, 89(1), 123–140, 2014.

9. Graham, L, *Seniors and poverty: Why women are at greater risk.* Factivist,5–7, 2012.

10. Hogan, B.E., W. Linden and B. Najarian, *Social support interventions: Do they work? Clin. Psychol. Rev.*, 22, 381-440, 2002.

11. Jain, A. , Com, M, *The mandatory CSR in India: A boon or bane.* Ind. J. Applied Res., 4, 301-304, 2014.

12. Landman-Peters, Karlien M.C. et al., *Gender differences in the relation between social support, problems in parent-offspring communication, and depression and anxiety, Social Sciences & Medicine,* 60, pp 2549-59, 2005.

13. Liao, H., Li, S., Han, D, *Associations between social support and poverty among older adults.* BMC Geriatrics, 23,1-13, 2023.

14. Murphy, G.C., M.A. O'Hare and L. Wallis, *The relationships among different types of social support accessed by traumatic spinal cord injury survivors*. Int. J. Disability Manage., 5, 59-66, 2010.
15. Newman ,K, *Chutes and ladders: navigating the low-wage labor market*. New York: Russell Sage, 2006.
16. Norcia, M. Rissotto, A, *Social perception and attribution of causality for poverty: Which is the influence of thinking to myself or to others.Proceedings of the 2nd International Conference on Applied Social Science (ASS' 12)*, Information Engineering Research Institute, Newark, 2012.
17. Norcia, M., A. Castellani and A. Rissotto, *The process of causal attribution of poverty: Preliminary results of a survey in Italy*. OIDA Int. J. Sustainable Dev., 1, 85-97, 2010.
18. Offer, S, *The burden of reciprocity: Processes of exclusion and withdrawal from personal networks among low-income families*. Current Sociology, 60, 788–805, 2012.
19. Powers, R. S., Livermore, M. M., & Davis, B. C, *The complex lives of disconnected welfare leavers: Examining barriers, social support and informal employment*. Journal of Poverty, 17(4), 394–413, 2013.
20. Rhodes, J.E, *Family, Friends and Community:The Role of Social Support in Promoting Health*. In:Clinical Handbook of Health Psychology: A Practical Guide to Effective Interventions, Camic, P.M. and S.J. Knight (Eds.), Hogrefe and Huber Publishers, ISBN-10: 0889372608, 2004.
21. Sarafino, Edward. P, *ealth Psychology, Third Edition*, NewYork, John Wiley & Sons. Drentea, Patricia et al., (2006). Predictors of Improvement in Social Support.Social Sciences & Medicine, 63, 957- 67.
22. Shumaker, S.A. & Brownell, A.(1984). Toward a theory of social

support: Closing conceptual gaps. J. Soc , 40, 11-36, 1998.

23. Silva, L., Feitosa, M., Nepomuceno, B., ***Social Support as a Way of Coping with Poverty.in silva***, l. Psychosocial Implications of Poverty,123-135, 2019.

24. Sundquist ,K., Theobald, H., Yang ,M., et al, ***Neighborhood violent crime and unemployment increase the risk of coronary heart disease: a multilevel study in an urban setting***. Soc Sci Med, 62(8), 2061–2071, 2006.

25. Taylor, R. J., Chatters, L. M., Woodward, A. T., & Brown, E, Racial and ethnic differences in extended ***family, friendship, fictive kin and congregational informal support networks***. Family Relations, 62(4), 609–624, 2013.

26. Wacquant, L, ***Urban outcasts: a comparative sociology of advanced marginality*** .Cambridge: Polity, 2007.

